

УДК 342.56:35(477)

Г. Дрок,
начальник Територіального управління
Державної судової адміністрації України в Кіровоградській області

СТАНОВЛЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНОЇ СУДОВОЇ ВЛАДИ ЯК ГАРАНТА РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Актуальність проблеми постає з того, що на сьогодні судова система в Україні перебуває в процесі перетворення. Проведення судово-правової реформи визначає важливість роботи вчених-правознавців щодо вироблення ефективного механізму розбудови судової влади за принципами, визначеними Конституцією України, з урахуванням її специфіки, світового досвіду та національних особливостей.

Метою дослідження є визначення основних конституційно-правових аспектів становлення демократичної судової системи України як гаранта розвитку Української держави.

Сучасним проблемам становлення демократичної судової влади, конституційного реформування правосуддя, аналізу існуючої конституційної моделі правосуддя присвячено багато праць відомих вітчизняних учених і керівників судових органів, таких як В. Долежан, С. Василюк, С. Запара, С. Ківалов, М. Козюбра, М. Косюта, В. Кривенко, В. Маляренко, І. Марочкін, В. Онопенко, М. Орзіх, В. Пасенюк, П. Пилипчук, А. Селіванов, В. Сіренко, В. Сердюк, В. Шаповал та інші.

Декларація про державний суверенітет України закріпила принцип поділу влади та формально виділила судову владу в самостійну гілку. Згодом до Конституції Української РСР 1978 р. було внесено зміни, що стосувалися судової влади, зокрема, було засновано Конституційний Суд України. Проте вітчизняна судова система, особливо після проголошення незалежності України, потребувала глибоких політико-правових змін, зумовлених перехо-

дом країни від тоталітарного режиму до плюралістичної демократії, проголошенням верховенства прав людини й громадянина, формуванням національної судово-правової системи тощо.

Необхідність демократичної судово-правової реформи в Україні зумовлювалась насамперед тим, що в Україні державна влада не містила судову владу як повновладну гілку, а суди, уся система юстиції та чинне законодавство, яке регулювало діяльність правоохоронних і правоохоронних органів, переживали глибоку кризу.

Судові органи підтримували ідею судово-правової реформи насамперед у питаннях соціального захисту суддів і матеріально-технічного забезпечення судів. Міністерство юстиції України намагалось зберегти свій вплив на суди завдяки кадровій політиці й фінансовому контролю. У квітні 1992 р. Верховна Рада України ухвалила постанову про Концепцію судово-правової реформи в Україні [1], яка була компромісом політичних сил та передбачала поміркований варіант реформи. Цим документом визначено умови й фактори, що впливають на необхідність проведення судово-правової реформи, основні її принципи, етапи здійснення та завдання.

У ході судово-правової реформи, що спрямовувалась саме на утворення судової влади в системі розподілу влади в Україні, необхідне було вирішення таких завдань:

1) здійснення демократичних ідей правосуддя, вироблених світовою практикою та наукою;

2) забезпечення правових гарантій незалежності судової влади;

3) запровадження спеціалізації судів;

4) наближення судів до населення;

5) чіткого визначення компетенції різних ланок судової системи;

6) гарантування права громадян на розгляд їхніх справ незалежним, компетентним і неупередженим судом тощо.

У Концепції судово-правової реформи в Україні також ішлося про статус суддів, про реформування органів розслідування, прокуратури, адвокатури та юстиції, про Міністерство юстиції України, про соціальний захист суддів, фінансування й матеріально-технічне забезпечення діяльності судової влади, про етапи судово-правової реформи.

У Концепції судово-правової реформи в Україні визначено, що необхідність проведення судово-правової реформи зумовлена, зокрема, тим, що суд не мав влади, а влада безконтрольно користувалася судом. Судово-правова реформа повинна узгодити судову систему, а також усі галузі права із соціально-економічними та політичними змінами, що відбулись у суспільстві.

Головною метою судово-правової реформи й формування незалежної судової влади Концепція судово-правової реформи в Україні визначила перебування судової системи, створення нового законодавства, удосконалення форм судочинства. Завдання судово-правової реформи є такими:

– шляхом ефективного розмежування повноважень гарантувати самостійність і незалежність судових органів від впливу законодавчої й виконавчої влади;

– реалізувати демократичні ідеї правосуддя, вироблені світовою практикою та наукою;

– створити систему законодавства про судоустрій, яке забезпечуватиме незалежність судової влади;

– поступово здійснити спеціалізацію судів;

– максимально наблизити суди до населення;

– чітко визначити компетенцію різних ланок судової системи;

– гарантувати право громадянина на розгляд його справи компетентним, незалежним і неупередженим судом.

Основними принципами судово-правової реформи є такі:

– створення такого судочинства, яке максимально гарантувало б право на судовий захист, рівність громадян перед законом, створило б умови для дійсної змагальності й реалізації презумпції невинності;

– відповідність нормативних актів із питань діяльності судів та органів юстиції вимогам міжнародних угод, ратифікованих Україною;

– радикальне реформування матеріального й процесуального законодавства, деідеологізування та наповнення його гуманістичним змістом;

– диференціювання форм судочинства, зокрема залежно від ступеня тяжкості злочину;

– встановлення судового контролю за законністю й обґрунтованістю процесуальних рішень слідчих органів, які обмежують права громадян;

– перевірка законності та обґрунтованості судових рішень в апеляційному й касаційному порядку та за нововиявленими обставинами.

Після прийняття Конституції України в 1996 р. виникла необхідність у розробці нового проекту Концепції судово-правової реформи в Україні, що саме було оформлено відповідним Указом Президента України. Однак і Концепція судово-правової реформи в Україні 1992 р. зіграла певну роль у вирішенні проблем судово-правової системи. На її виконання було ухвалено низку законодавчих актів: про статус суддів, про органи суддівського самоврядування, про Конституційний Суд України тощо. Проте ця реформа не отримала належної підтримки з боку законодавчої й виконавчої влади. Крім політичних і наукових дискусій, нові підходи до згаданих проблем нічого не викликали. Частково напрацьовані в результаті цього пропозиції ввійшли до Конституційного договору між Верховною Радою України та Президентом

Україні від 8 червня 1995 р., а також до Конституції України 1996 р. З ухваленням нового Основного Закону України питання про реформу судово-правової системи набуло якісно іншого звучання: Конституція України стала правовою основою такої реформи, яка мала завершитись упродовж наступних п'яти років. Таким чином, Концепція судово-правової реформи 1992 р. фактично втратила своє юридичне та практичне значення, а з нею закінчився перший, початковий етап реалізації цієї реформи.

Перехідними положеннями Конституції України 1996 р. було встановлено п'ятирічний строк для формування системи судів загальної юрисдикції в Україні відповідно до ст. 125 Конституції України, тобто за принципами територіальності та спеціалізації. Однак дотепер систему судів, яка відповідає б вимогам Конституції України, не сформовано.

Важливим кроком у реформуванні судової влади стало прийняття Верховною Радою України 7 лютого 2002 р. Закону України «Про судоустрій України». Однак він не отримав у суспільстві оцінку як такий, що міг стати основою для комплексного реформування судової системи, оскільки суттєвих змін у правосудді не передбачав.

10 травня 2006 р. Указом Президента України було схвалено Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів.

9 червня 2006 р. Указом Президента України було схвалено Концепцію формування системи безоплатної правової допомоги в Україні, метою якої є створення засад для впровадження державної системи доступної та якісної правової допомоги, яка відповідає б потребам суспільства відповідно до Конституції України, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права.

11 вересня 2006 р. Указом Президента України схвалено Концепцію

подолання корупції в Україні, де визначено основні корупційні ризики в органах судової влади та можливі шляхи розв'язання проблем забезпечення доброчесності в органах судової влади, зокрема й шляхом прийняття відповідних законів.

У подальшому, 8 квітня 2008 р., Указом Президента України затверджено Концепцію реформування кримінальної юстиції України про реформування системи кримінальної юстиції в напрямі подальшої демократизації, гуманізації, посилення захисту прав і свобод людини відповідно до вимог міжнародних правових актів і зобов'язань України перед європейським та світовим співтовариством.

Саме в такий спосіб створювалась правова база для подальшого проведення судової реформи в Україні.

Основною метою проведення в Україні судово-правової реформи стало формування дійсно незалежної судової влади, перебудова судової системи, створення нової законодавчої бази, удосконалення форм судочинства.

Незважаючи на важливість низки прийнятих законів, варто визнати, що правову базу, яка повною мірою забезпечувала б здійснення правосуддя згідно з Конституцією України, загальноновизнаними нормами й принципами міжнародного права, ще не створено [2].

Після ухвалення Конституції України увага політиків та громадськості до проблем і завдань судової влади помітно зросла. Це зумовлено тим, що Конституція України формально розширила судові гарантії прав і свобод громадян, запровадила нову структуру судової влади тощо. Ще більшою мірою на підвищення громадсько-політичної уваги до судової влади вплинуло сформування в жовтні 1996 р. Конституційного Суду України, з яким пов'язують надії на встановлення реального верховенства Конституції України, захист прав і свобод громадян. Згідно з Конституцією України судову владу здійснюють лише суди. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій ін-

шими органами чи посадовими особами не допускається. Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Кожен громадянин може звертатися до суду щодо захисту своїх конституційних прав і свобод безпосередньо на підставі Конституції України.

Здійснення судової влади Конституція України покладає на Конституційний Суд України та суди загальної юрисдикції. Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції в державі та покликаний вирішувати питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України, давати офіційне тлумачення Конституції й законів України.

Таким чином, судова система набула рис демократичної судової влади, яка самостійно вирішує правові конфлікти в державі.

Згідно з Конституцією України народ є джерелом влади, у тому числі й судової. Однак безпосередньо народ не обирає суддів, це справа Верховної Ради України та Президента України як повноважних представників народу. Народ може безпосередньо впливати на судову владу завдяки всеукраїнському референдуму, за винятком питань амністії. Однак для цього необхідна або ініціатива Верховної Ради України чи Президента України відповідно до їхніх повноважень, або ініціатива 3 млн громадян, які мають право голосу. Поки що Президент України та Верховна Рада України, діючи від імені народу, формально забезпечують його інтереси в діяльності судової влади.

Народ сприймає судову владу здебільшого досить критично, згадуючи її роль репресивної машини в радянський період. Ця влада ще повинна завоювати довіру народу своїми справедливими й об'єктивними рішеннями. Проте завдяки новій Конституції України народ може виборювати в суді будь-яке закріплене в ній право. Щоб громадяни без жодних упереджень зверталися за захистом своїх прав до суду, необхідно змінити їхнє уявлення про відносини

з органами правосуддя. Звернення до суду має бути настільки ж простим, як, наприклад, лист до газети, на радіо чи телебачення. Доступність суду – важливий принцип правової держави, який ще необхідно реалізувати в законодавстві та на практиці.

Аналіз суспільно-політичних аспектів становлення демократичної судової влади дає змогу стверджувати, що судова влада ще не стала гарантом вільного розвитку українського суспільства. А отже, народ ще не може ефективно користуватись наданими йому Конституцією й законами України правами та свободами. Такий суспільний стан судової влади може змінитись тільки за умови активної ролі громадянського суспільства. Лише тоді може утвердиться сильна й ефективна судова влада, що стоїть на сторожі Конституції та законів України, є одним із гарантів свободи й громадянського суспільства.

Конституція України створює можливість безпосередньої участі народу в правосудді шляхом розгляду справи судом присяжних або залучаючи народних засідателів, проте не конкретизує це право. Тому подальший розвиток національного правосуддя має бути пов'язаний із формуванням реальних механізмів здійснення народовладдя шляхом участі в судовому провадженні народних засідателів і присяжних, а також із запровадженням додаткових можливостей для розбудови діяльності «непрофесійних суддів» [3].

Конституція України вимагає реформування судово-правової системи в Україні. Головним завданням цієї реформи має бути створення механізму ефективного захисту конституційних прав і свобод людини й громадянина, інтересів суспільства та держави, підтримання режиму законності й правопорядку в державі. Конституція України в ч. 2 ст. 124 проголошує, що юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, які виникають у державі. Це положення істотно розширює юрисдикцію судів і свідчить про те, що немає обмежень у зверненні заінтересованих осіб за су-

довим захистом своїх конституційних прав і свобод. Водночас виникає необхідність розмежування правовідносин між судами загальної юрисдикції за видами судочинства (цивільного, кримінального, адміністративного). При цьому варто враховувати також правовий статус Конституційного Суду України.

Конституція України передбачила функціонування в Україні єдиної системи судів загальної юрисдикції, визначила побудову її за принципами територіальності, спеціалізації й інстанційності, створення вищих спеціалізованих судів та апеляційних судів, запровадила інститут присяжних. Визначення в ст. 125 Конституції України принципу спеціалізації судів не дає підстав для висновку, що в Україні інших судів, крім спеціалізованих, не буде. Суцільна спеціалізація судів навряд чи й потрібна. З огляду на досвід власної судової системи та соціально-економічну ситуацію в країні в побудові судової системи України має бути поєднано створення окремих спеціалізованих судів із запровадженням внутрішньої спеціалізації в судових ланках.

Історією людства доведено, що рівень демократії в суспільстві визначається місцем суду в системі органів державної влади та його роллю в захисті прав і свобод людини й громадянина. Як справедливо зазначає В. Сіренко, сила судової влади міститься в повазі людей до права та до суду як професійного тлумача закону й справедливого правозастосувача. Саме ця вимога (суд – професійний тлумач закону та справедливий об'єктивний правозастосувач) є найголовнішим критерієм організації й діяльності [4]. Саме суд покликаний забезпечувати ефективне поновлення прав і свобод людини. Згадаємо положення Загальної декларації прав людини про те, що для визначення прав та обов'язків людини, встановлення обґрунтованості пред'явленого обвинувачення кожна людина має право на розгляд її справи компетентним, незалежним і неупередженим судом у встановленому законом порядку.

Заслуговує на увагу позиція І. Коліушко та Р. Куйбіди, згідно з якою під час реформування системи правосуддя ключовими інститутами, що мають зазнати радикальних змін, є добір суддів і їх кар'єрне зростання, юридична відповідальність суддів, адміністрування в судах та суддівське самоврядування [5].

У Конституції України передбачено, що юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, які виникають у державі. Тому немає жодних обмежень у зверненні заінтересованих осіб за судовим захистом прав і свобод. Оскільки згідно з Конституцією України правосуддя в Україні здійснюється виключно судами, на практиці іноді виникає потреба в розмежуванні повноважень Конституційного Суду України та судів загальної юрисдикції, зокрема й адміністративних. У зв'язку із цим Пленум Верховного Суду України зазначив, що суди загальної юрисдикції, застосовуючи Конституцію України як акт прямої дії, не можуть визнати неконституційними закони або правові акти, перелічені в ст. 150 Конституції України, оскільки це віднесено до виключної компетенції Конституційного Суду України. Водночас будь-який суд загальної юрисдикції має право на підставі ст. 144 Конституції України визнати неконституційними або такими, що не відповідають законам України, рішення органів місцевого самоврядування, а також на підставі ст. 124 Конституції України – акти органів державної виконавчої влади (міністерств, інших центральних відомств, місцевих державних адміністрацій тощо). Звернення до Конституційного Суду України в такому разі не вимагається.

Особливу увагу судів звернено на те, що судові рішення мають ґрунтуватися на Конституції України, а також на чинному законодавстві, яке не суперечить їй. Серйозною проблемою на шляху розбудови владної судової системи було те, що організаційним забезпеченням діяльності судів займалась виконавча гілка влади.

ституційних спроможностей відповідних правових інститутів [7].

Удосконалення конституційних норм щодо судоустрою, статусу суддів і судочинства є запорукою успішного завершення судової реформи в Україні [8].

Варто підтримати пропозицію А. Селіванова назвати розділ VIII Конституції України «Судова влада» (зараз він має назву «Правосуддя»), оскільки цим підкреслюватимуться публічний характер судової системи, а також органів спеціальної компетенції, і засади організації судового ладу, тобто сукупність суб'єктів як носіїв судової влади та їх принципи [9]. До того ж є всі підстави ввести поняття «судовий лад» і «судовий устрій». Саме в організації ступенів (інстанцій) розгляду справ не може бути чотири рівні судового розгляду, оскільки це не відповідає міжнародним стандартам судочинства. Існування Вищої ради юстиції цілком виправдало себе як орган держави з особливим статусом, тому цей інститут має входити до організації судового ладу, як і інші його самостійні складники: судоустрій із відповідною судовою адміністрацією й виконавчою службою та громадські самоврядні формування суддів. Такий підхід створює можливість побудови нової моделі відносин у системі «судової влади» [10].

Однак ще існує потреба в глибокій теоретичній розробці питання методології реформування у сфері судової влади та формування цілісної доктрини судової реформи [11].

Підсумовуючи, варто зазначити, що забезпечення належної ролі судової влади в житті суспільства є необхідним атрибутом демократичної держави. З одного боку, демократизація суспільних відносин сприяє підвищенню авторитету судової влади, а з іншого – судова влада своєю діяльністю сприяє поглибленню демократичних процесів у суспільстві, насамперед забезпеченню належного захисту прав і свобод людини.

Демократизм судової влади проявляється через усі принципи судоустрою

та судочинства, передбачені Конституцією й законами України.

Одним з основних показників демократичної трансформації українського суспільства є завдання судової влади в Україні щодо перетворення абстрактних політико-правових норм на реальні права й обов'язки, а також забезпечення виконання державою її обов'язків перед людиною [12].

Ключові слова: судова влада, судово-правова реформа, судоустрій, конституційно-правова реформа.

У статті розглядаються конституційно-правові аспекти становлення демократичної судової влади як гаранта розвитку української держави.

В статье рассматриваются конституционно-правовые аспекты становления демократической судебной власти как гаранта развития украинского государства.

The article deals with the constitutional and legal aspects of the formation of a democratic judiciary as a guarantor of the development of the Ukrainian state.

Література

1. Концепція судово-правової реформи в Україні // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 30. – Ст. 426.
2. Ківалов С. Деякі питання судово-правової реформи / С. Ківалов // Вісник прокуратури. – 2000. – № 1. – С. 25.
3. Запара С. Безпосередня участь народу у здійсненні правосуддя: імітація чи реальність? / С. Запара // Право України. – 2015. – № 9. – С. 114–119.
4. Сіренко В. Судова влада: потрібна принципово нова концепція реформування / В. Сіренко // Голос України. – 2010. – 13 квітня. – С. 4.
5. Коліушко І. Пріоритети судової реформи на сучасному етапі / І. Коліушко, Р. Куйбіда // Право України. – 2010. – № 5. – С. 55–63.
6. Про забезпечення права на справедливий суд : Закон України від 12 лютого 2015 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 18–20. – Ст. 132.
7. Про затвердження Стратегії реформування судоустрою, судочинства

та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки : Указ Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/276/2015>.

8. Долежан В. Удосконалення Конституції України як передумова судової реформи / В. Долежан // Право України. – 2007. – № 11. – С. 34.

9. Селіванов А. Реформування конституційних засад організації судової влади в Україні / А. Селіванов // Право України. – 2003. – № 7. – С. 14.

10. Селіванов А. Нові конституційні засади судової влади. Вступ з принципових питань / А. Селіванов // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 2. – С. 76–78.

11. Хотинська-Нор О. Судова реформа: закономірності й особливості реалізації / О. Хотинська-Нор // Право України. – 2015. – № 10. – С. 181–188.

12. Рекецька І. Судова влада в контексті демократичної трансформації українського суспільства : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / І. Рекецька ; Одеська нац. юрид. академія. – О., 2003. – 19 с.

